

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA IQTISODIYOTDA TARKIBIY O‘ZGARISHLAR; MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLI REJALAR

Safarov Hikmatulla Fayzullayevich

Navoiy viloyati Karmana tumani agrosanoat majmui xodimlari kasaba uyushmasi bosh hisobchisi

Fayzullayev Fayoz Hikmatulla o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti EK-83 guruh talabasi

fayzullayev.fayoz418@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda xorij tajribasi va innovatsiyasi hamda yurtimizda qanchalar muhim islohotga qo‘l urilayotgani haqida so‘z yuritilgan. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan global iqtisodiyot sharoitida raqamli iqtisodiyotning muhumliligi darajasi to‘laqonli yoritib berilgan.

Kalitli so‘zlar

raqamli iqtisodiyot, xalqaro raqobat, internet, raqamli texnologiya, aqlli qurilmalar, platformalar, raqobatdosh, kommunikatsiya, avtomatlashtirish

Muhtaram Prezidentimiz 2020-yilni “Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish” yili deb nomlaganliklarining o‘zi yurtimizda iqtisod sohasiga chuqurroq yondashish, tizim faoliyatini tubdan isloh etish va takomillashtirish sohasida tizimli ishlar olib borilishiga turtki bo‘ldi. Manbalarga bir bor nazar soladigan bo‘lsak, *raqamli iqtisodiyot* atamasi ilk bor 1995-yilda amerikalik dasturchi Nicholas Negroponte tomonidan kiritilganligining o‘zi bu sohaning naqadar muhimligidan dalolat beradi. Bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishni raqamli iqtisodiyotsiz tasavvur qilish qiyin. Elektron bank xizmatlari sohasida, elektron to‘lov, plastik karta, click, PayMe va shu kabi axborot texnologiyalarini rivojlantirish orqali kundalik hayotimizda qulayliklar yaratish imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Ammo biz hali to‘laqonli raqamli, elektron tizim holatiga o‘tganimiz yo‘q. Muhtaram Prezidentimizning 2020-yilgi maqsadli rejalar va strategig maqsadlar bo‘yicha bildirgan takliflari O‘zbekistonni yaqin kelajakda to‘liq holda elektron tizimga o‘tishi uchun bir zamin bo‘ldi, desak albatta mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz. Dunyo tajribasi shuni aytib turibdiki, raqamli iqtisodiyot dunyo davlatlari rivojlanishining eng qisqa va barqaror yuksalish yo‘li bo‘lib xizmat qiladi. Shunday ekan, kelgusi besh yillik davlat dasturlaridan asosiy o‘rin olgan masalalarni sanar ekanmiz, bu borada albatta raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilayotgan ulkan e’tiborni ko‘rish mumkin. Muhtaram Prezidentimizning” Agar biz ikki-uch yil ichida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirmas ekanmiz, boshqa mamlakatlardan o‘n yilga ortda qolishimiz mumkin”,-degan so‘zlari va ekspertlarning kelgusi uch yilda dunyo aholisining 22 foizi masofaviy (online) tizimda ishlashi mumkinligi bu davlat dasturining naqadar muhim ekanligining yana bir dalili bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vatanimiz ravnaqi yo‘lidagi muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida raqamli iqtisodiyotning bugungi iqtisodiy ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini quyidagicha ta’kidlab o‘tdi: “Iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilashni nazarda tutadigan Raqamli iqtisodiyot milliy konsepsiyasini ishlab chiqishimiz kerak. Shu asosda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturini hayotga tatbiq etishimiz zarur. Raqamli iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotni kamida 30 foizga o‘stirish, korrupsiyani keskin kamaytirish imkonini beradi. Nufuzli xalqaro tashkilotlar o‘tkazgan tahlillar ham buni tasdiqlamoqda. Shuning uchun hukumatga ikki oy muddatda raqamli iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi”ni ishlab chiqish topshiriladi. Bu borada axborot xavfsizligini ta’minlashga alohida

e’tibor qaratish zarur²⁴. Hattoki, Karls Shvab Elektron ham shunday degan edi: ”Biz texnologiyalar hayotimizni qanday tarzda o’zgartirib boraytganligini va kelajak avlod hayotini qanday o’zgartirajagini tushunib olishimiz kerak, zero ushbu texnologiyalar biz yashayotgan hayotning iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va madaniy sharoitlarni butkul o’zgartirib bormoqda”.

Yurtimizga joriy yilning mart oyida kirib kelgan COVID-19 kasalligi tufayli juda ko’p muassasalar o’z faoliyatini yangicha bir tizimda, masovaviy ko’rinishda, olib borгани bu shubhasiz, raqamlanish tendensiyasining keskin o’sishiga yordam berdi. Masofaviy ta’limning sanoqli kunlarda yo’lga qo’yilganligi esa buning yaqqol isbotidir.

Bu pandimiya jarayoni savdo-sotiq, ta’lim, hujjatlarning katta bazadagi elektron tizimi sohasida ham hatto sog’liqni saqlash tizimida raqamlashuv imkonini berdi. Biz sog’liq qaydnomasi aholi sog’ligini saqlashda klinik menejment samaradorligini oshirishda muhim keng imkoniyatlarga ega ekanini Yaponiya, AQSH, Avstriya, Kanada, Ispaniya davlatlari misolida ko’rgan edik. Kundan kunga mobil telefondan foydalanuvchilar oshib borayotganligi bois, mobil sog’liq (Mobile Health) AKTga asoslangan sog’liqni saqlash tizimining tez o’sib boruvchi, muhim segmenti hisoblanadi. 2015-yilda Jahon Sog’liqni Saqlash tashkilotining o’tkazgan 125 ta mamlakatda o’tkazilgan so’rovnomasida, ushbu mamlakatlar hukumatlarining 80%i mobil sog’liq dasturlariga homiylik qilayotgani oydinlashgan.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori e’lon qilindi. Ahamiyatli jihati shundaki, mazkur hujjatda mamlakat iqtisodiyoti uchun bir qator qulayliklar yaratishda ustuvor vazifalar belgilab berilgan. Uning ijrosini ta’minlash esa davlat tashkilotlaridan tortib, to xususiy sektorlar ishida katta mas’uliyat yuklaydi. Qarorda 2020-yil – Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yilida amalga oshirishga oid davlat dasturida belgilangan vazifalarni o’zida ifoda etgan. Undan ko’zlangan maqsad iqtisodiyot tarmoqlari va davlat boshqaruvi tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish va telekommunikatsiya tarmoqlarini kengaytirish orqali respublika iqtisodiyotining raqobatbardoshligini yana-da oshirishdan iborat.

Agarda davlat boshqaruvini samarali rivojlantirish va raqamli transformatsiyaga ko’maklashish mavzusida gap boradigan bo’lsa bugungi kunda raqamli iqtisodiyot eng ko’p rivojlangan mamlakatlar bu AQSh va Xitoy ekanini ta’kidlab o’tish joizdir. Dunyo bo’yicha blokcheyn texnologiyalarga doir patentlarning 75 foizi aynan shu davlatlarga to’g’ri kelishi, o’z navbatida internet mahsulotlarining 50 foizini shu davlatlar aholisi iste’mol qilishini bugungi kundagi ko’rsatkichlar aytib turibdi.

Blokcheyn texnologiyalari tomonlarning hech qanday vositachisiz bitimlarni xavfsiz, ishonchli amalga oshirishga imkon beruvchi texnologiyadir. Uni ko’pchilik kriptovalyuta texnologiyasi sifatida bilsa-da, aslida blokcheyndan raqamli identifikatsiya, egalik va mulkiy huquqlar ximoyasi, to’lov tizimi sifatida foydalanish mumkin. Ethereum kabi blokcheyn bazasida ishlaydigan ochiq manbali platformalar an’anaviy huquqiy jarayonlarsiz har qanday aktivlar bo’yicha bitimlar tuzish, bank xizmatlarini ko’rsatish imkonini beradi. Hozirda jahonning turli mamlakatlarida moliyaviy texnologiyalar, yer resurslarini boshqarish, transport, sog’liqni saqlash, ta’lim sohalarida blokcheyn tizimidan foydalaniladi. Blokcheyn tizimi har qanday sohaning shaffoflik darajasini oshiradi, korruptsiya holatlarining kamayishiga xizmat qiladi. Shuningdek, beshinchi avlod (5G) mobil texnologiyasi haqida ma’lumotlar berdi. Aloqa sifati va ma’lumotlarni uzatish tezligining yuqoriligi, energetik samaradorligi inson salomatligiga zararsiz ekanligidan tashqari, bu texnologiya foydalanuvchilarga yangidan yangi imkoniyatlarni beradi. Masalan, internet mahsulotlari, keng polosali mediaservislardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi, tabiiy ofatlar bo’lgan joylarda ham aloqa o’rnatish imkonini beradi.

Raqamli ma’lumotlar qimmatbaho iqtisodiy resurs hisoblansa-da, u raqamli tafakkurga aylanganidagina foyda keltiradi. Raqamli iqtisodiyot kirib kelishi bilan raqamli platformalar yaratish

²⁴ <https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-olij-mazhlisga-murozhaatnomasi-Xalq-so'zi-gazetasi>.

va tez sur’atlarda o’sib borayotgan raqamli ma’lumotlarni monetizatsiya qilish muammolari vujudga kelmoqda. Bunda qiymat yarata olish yo’llarini, mazkur jarayonlardagi to’siqlarni bartaraf etish vositalarini aniqlash muhimdir. Bu qiymatni yaratish va tarqatish salohiyatini, qiymatni yangilash, boshqarish hamda qiymatni qo’lga kiritish shakllarini tushunish imkonini beradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida foydalanilayotgan barcha tovar va xizmatlar bevosita telekommunikatsiya xizmatlari bilan bog’liqligi hisobga olinib, qarorda 2023-yilga kelib raqamli iqtisodiyotning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushini 2 baravarga ko’paytirish, texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish ko’rsatib o’tilgan. Shuningdek, 2020-2021-yillarda ijtimoiy sohada internet sifatini yaxshilash, mamlakatning raqamli infratuzilmasini to’liq modernizatsiya qilish va zamonaviy telekommunikatsiya xizmatlaridan barcha hududlarda foydalanish, 2022-yilga qadar elektron davlat xizmatlari ulushini 60 foizgacha yetkazishni nazarda tutib, elektron hukumat tizimini rivojlantirish, 2023-yilda “raqamli tadbirkorlik” xizmatlar hajmini 3 baravarga oshirish, ta’lim tizimining barcha bosqichlarida raqamli texnologiyalarni keng joriy etib, 2022-yilga qadar respublikaning barcha hududlarida raqamli bilimlarga o’qitish markazlarini ochish vazifasi belgilangan²⁵.

Xususan, bu qaror loyihasi aholiga quyidagi keng imkoniyatlarni beradi:

- Birinchidan, barcha sohalarda qog’ozbozlik kamayishi va mehnat unumdorligi oshishiga xizmat qiladi. Ishlab chiqaruvchi va istemolchi ish joyini tark etmagan holda hujjatlar taqdim etish imkoniyatiga ega bo’ladi;

- Ikkinchidan, barcha ma’lumotlar yagona bazaga kelib tushib, uni tahrirlash va tekshirish osonlashadi;

- Uchinchidan, tovar va xizmatlar haqidagi ma’lumotlarning tezkor yetib borishiga yordam beradi;

- To’rtinchidan, davlat va fuqaro orasidagi masofa kamayadi;

- Beshinchidan, mikro darajadagi moliyaviy operatsiyalarni makro darajaga olib chiqishga imkoniyat yaratiladi. Misol uchun, tadbirkor tovar va xizmatlarini o’z hududi doirasida taklif qilgan bo’lsa, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali u butun mamlakatga, shuningdek, chet davlatlarga ham o’z mahsulotlarini sotish imkoniyatiga ega bo’ladi;

- Oltinchidan, korrupsiyaga chek qo’yadi. Olib borilayotgan barcha xizmatlarning avtomatlashtirilgan va elektronlashtirilganligini hisobga olsak, sohalarda ma’lumotlarni soxtalashtirish, oshirib yoki kamaytirib ko’rsatishning imkoni mavjud bo’lmaydi;

Shuni unutmashimiz lozimki, milliy iqtisodiyotni raqamlashtirish ulkan infrastrukturani va ommaning bunga tayyor bo’lishini talab etadi. Xususan, texnik tarafdin raqamli texnologiyalarni joriy etish asnosida yagona milliy serverimizni tashkil etish va uni kengaytirish, xalqning smartfon va boshqa aqlli qurilmalar bilan ta’minlanganlik darajasini oshirish zarur. Mamlakatning barcha hududlarida internetga kirish imkoniyatining bir xil sharoitlarda va maqbul tariflarda mavjudligini ta’minlash va logistika tizimini rivojlantirish raqamli iqtisodiyot rivojida muhim omillardan. Shu bilan birga, xalqimizga raqamli axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalligini keng targ’ib etish va ta’lim tizimida raqamli iqtisodiyot bilan bog’liq fakultativlarni ko’paytirishdek dadil qadamlar ham raqamli iqtisodiyotga jadal kirib borishimizga kuchli turtki bo’ladi.

Biz shuni ta’kidlay olamizki, raqamli iqtisodiyot sohasi to’laqonli bugun chuqur ildiz otib borayotgan korrupsiya va yashirin iqtisodiyot hamda burakratiyaning ildiziga bolta uradi. Yana boshqacha qilib aytadigan bo’lsak, bu soha inson aralashuvini keskin kamaytiradi. Bu esa xalq turmish tarzining yaxshilanishi, ularga ko’plab yengilliklar va halol turmush tarzini beradi va davlatimizning budjet hisobining o’sishida o’z aksini ko’rsatadi.

Xalqaro nodavlat notijorat tashkiloti bo’lgan TRANSPARENCY INTERNATIONAL ning xabar berishicha 2020-yil holati bo’yicha yurtimiz korrupsiya ko’rsatkichi bo’yicha 180 davlatlar orasida 26 ball bilan 146-o’rinni egallab turgani korrupsiya oralamagan soha qolmaganligidan dalolat

²⁵ <https://uza.uz/uz> -O’zbekiston Milliy axborot agentligi

beradi²⁶. Achchiq haqiqat bo‘lsada aytish kerakki, uzoq yillar davomida “Korrupsiya-halokatga yo‘l”, “Korrupsiya-taraqqiyot kushandasi”, “Korrupsiya-davlat va jamiyat oyog‘iga bolta uruvchi illat” kabi zarhar harflar bilan bitilgan shiyorlar bo‘ldi-yu, ish bo‘lmadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi qarorlariga asosan korrupsiyaga qarshi mustaqil organning tashkil etilishi va bu yig‘ilishda “Korrupsiyaga qarshi kurashishda aholining barcha qatlamlari eng yaxshi mutaxassislar jalb qilinmas ekan jamiyatimizning barcha a’zolari, ta’bir joyiz bo‘lsa, halollik vaksinasi bilan emlanmas ekan o‘z oldimizga qo‘ygan yuksak marralarga erisha olmaymiz, manashuni hamma bilishi kerak”, -deb aytgan so‘zlari hamda 9-dekabr “Korrupsiyaga qarshi kurashish kuni” deb belgilanishi bu davlatimizning katta kuch bilan oldimlab borayotgani, xalqi va yurti uchun fidokorona xizmat qiladigan yurtboshisi borligidan xabar beradi. Endilikda yana bir ustuvor tizim ishga tushdi- bu korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi. Jamiyatda korrupsiya holatini keskin kamaytirish va xalqaro miqyosda davlatimizning o‘z obro‘sinini topishi uchun avvalom bor matbuot erkinligini ta’minlash, budjetga doir ma’lumotlarni shaffof tarzda e’lon qilish hamda ish yurituvchi sud organlari mustaqilligini ta’minlash, jamoatchilik nazoratini va qonun ustuvorligini kuchaytirish kerak. Endilikda ishga kirmoqchi bo‘lgan kadrlar korrupsiya va uning og‘ir oqibatlarini anglab yetishi uchun maxsus kurslardan o‘tishliklari, kadrlar yetishtirib beruvchi muassalarda fan sifatida darslar o‘tilishi esa bu istiqbolli loyihaning davomiyligini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. J.B. Dixit Fundamental of computer programming and IT. – Laxmi Publication PVT. Ltd., 2011. - 557 p.
2. Applegate L. M., McFarlan F.W., McKenney J. L. Corporate information systems management: the issues facing senior executives. Irwin, 1996.
3. Hickerson. Business and Information Systems 3/e. N. Y.: John Wiley & Sons, 2000.
4. Ostanaqulov M. Iqtisodiy tahlil va audit. Darslik. - T: Talqin. 2008. 424 b
5. Qosimova G. Davlat byudjeti ijrosining g‘aznachilik tizimi. O‘quv qo‘llanma. - T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008; 372 b
6. Красноперова О. Бюджетный учет - МТТроссМедиа Ферлаг", 2008; 384 с.

²⁶ <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>- TRANSPARENCY INTERNATIONAL the global coalition against corruption